

[nová] Čeština
doma
& ve světě

1 2015

Nová čeština doma a ve světě

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

1/2015

Redakce:

Vedoucí redaktorka – Mgr. Kateřina Romaševská, Ph.D.

Výkonná redaktorka – Mgr. Katarzyna Vaculová

Členové redakce – Mgr. Adriana Filas, Mgr. Oleksandr Sukhanek,

Mgr. Maria Simeunovich-Skvortsova

Korektorky – Mgr. Olga Fojtíková, Bc. Jana Georgievová, Bc. BcA. Markéta Kraevská,

Mgr. Evgenia Ulyankina

Adresa redakce:

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií FF UK

nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

Tel. (+420) 221 619 347, e-mail: ncds@ff.cuni.cz

Objednávky vyřizuje:

Vydavatelství Filozofické fakulty UK v Praze,

nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: books@ff.cuni.cz

Návrh grafické úpravy a obálky: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Sazba: Lukáš Vavrečka, nakladatelství Pavel Mervart (www.pavelmervart.cz)

Obsah

Úvodní slovo	9
Recenze	11
Dana Hánková	
Valková, J. (2014): <i>Komunikační přístup a učebnice češtiny pro nerodilé mluvčí</i> . Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.	13
Marie Kopřivová	
Čermák, F. (2014): <i>Periferie jazyka. Slovník monokolokabilních slov</i> . Praha: Nakladatelství Lidové noviny.	18
Kateřina Sachrová	
Mészáros, A. – Kiss Szemán, R. (2014): <i>Na úprku před sebou samými. Češi a jejich literatura očima současné maďarské bohemistiky</i> . Praha: Akropolis.	22
Články	28
Aksana Schillova	
<i>Homonymní příslovce a předložky a problematika jejich disambiguace v Českém národním korpusu</i>	30
Václav Velčovský	
<i>Pokusy o zavedení jazykového zákona v České republice</i>	41
Jitka Veroňková	
<i>Na českém znění spolupracovali... aneb Hodnocení projevu dabérů přírodovědných dokumentů</i>	50
Marie Podobová	
<i>Bezobjektové posesivní rezultativní konstrukce od sloves tranzitivních a bezobjektové i objektové posesivní rezultativní konstrukce od sloves intransitivních – jejich tvorba a funkce v českém jazyce</i>	82

Zdeněk Salzmann	
<i>Z české kuchyně, domácí i cizí: etymologický výlet</i>	115
O autorech tohoto čísla	121

Z české kuchyně, domácí i cizí: etymologický výlet

ZDENĚK SALZMANN

Tento článek se věnuje českým stravovacím zvykům. Podobně jako se během let mění střeoevropský oděv, mění se i český jídelníček. Před léty byly potraviny většinou českého původu, dnes se více dováží a jídla jsou mnohem pestřejší.

Předkládaný článek má dvě části. V první části pojednáme o jídlech, která jsou na českém jídelníčku během dne. Druhá část se věnuje potravinám a jídlům cizího původu.

I.

Začněme snídaní. Většina lidí si dává kávu a různé pečivo. Slovo *káva* a jeho odvozeniny pochází z turečtiny, a to je z arabského *qahvah*, snad podle kraje, kde kávovník roste. Od poloviny 17. století se slovo *káva* vyskytuje i v češtině. Slovo *pečivo* je od *pečí*, je všeslovanské a má indoevropský základ **pek-* „vařit, péct“. Například to je buchta, menší sladké pečivo s náplní. Slovo *buchta* se vyskytuje v češtině a polštině a podle některých etymologů má základ v němčině.

Potom si dáme přesnídátku, kterou za mých mladých let zpravidla býval chleba s máslem. Slovo *chléb* je všeslovanské a je to stará výpůjčka z germánského slova **hlaib-*. Slovo *máslo* je všeslovanské a odvozené od **mazati*. Občas byly i škvarky, mastné kousky po vyškvaření vepřového sádla. Slovo *škvarek* je od *škvařiti*, je praslovanské a je asi přejato do němčiny jako (*die*) *Schwarte*. Jeden výsledek ze „škvarkového“ dne byl chleba se sádlem. Slovo *sádlo* je všeslovanské a je asi k *saditi*, jeho další původ je nejasný.

Potom už je oběd. Dáme si bramborovou polévkou neboli bramboračku. Slovo *brambor(a)* a jeho odvozeniny jsou jen české. Je to rostlina, jejíž název se spojuje s Branibory, a k nám se asi dostala přes severní Německo za třicetileté války (1618–1648). Původem z Ameriky, plodina byla asi dovezena z Peru do Španělska kolem roku 1580. Slovo *polévka* je od staročeského *polévati*. V překladu cestopisu Marca Pola ze začátku 15. století je zmínka

o polévce, „v niežto maso bylo vařeno”. Původně se asi přísady na talíři polévaly horkou vodou nebo jakýmsi vývarem.

Slovo *vepř* s jeho odvozeninou *vepřově* je všeslovanské a asi indoevropského původu. Slovo *knedlík* je ze staré horní němčiny *knödel* a je to stará česká výpůjčka. Jeho německý původ už vytýkal Čechům Jan Hus, který doporučoval slovanské slovo *šiška*. Slovo *zelí* je všeslovanské a je to hromadné substantivum odvozené od *zel- „zelená rostlina”. Někdy v neděli je s knedlíkem a se zelím servírována husa nebo kachna. Slovo *husa* je také všeslovanské a má indoevropský základ (srovnej s německým [*die*] *Gans*). Slovo *kachna* je jen české a bezpochyby pochází z onomatopoeických zvuků, které kachna vydává.

Ještě se vrátíme ke knedlíkům. Kromě bramborového knedlíku můžeme mít také houskový a švestkový. Slovo *houskový* je odvozeno od slova *houska*, to je původně upečená vánočka podobná upečené huse: je tedy od slova *husa*. Slovo *švestkový* od švestka je staré české slovo, od něhož je odvozené německé slovo (*die*) *Zwetschke*. Švestkový knedlík je často hlavním jídlem k obědu. Kromě švestkových knedlíků jsou též třešňové, višňové a meruňkové knedlíky. Slova *třešeň* a *višeň* jsou všeslovanská, *višeň* souvisí s německým slovem (*die*) *Weichsel*. Slovo *meruňka* je podle etymologů zkomolenina z latinského *prunus armeniaca*.

Pokračujme pivem, pěnivým nízkoalkoholickým nápojem vařeným ze sladu a chmele. Nejstarší dokumentace je v Muzejním Mastičkáři z poloviny 14. století, když Izák „pywo uzříeše, na vodu oka neprodříeše” (když viděl pivo, na vodu se [ani] nepodíval). Slovo *pivo* (a odvozeniny jako *pivní*, *pivnice*, *pivovar* atd.) je od slova *pít*. *Pivo* původně znamenalo to, co slouží k pití (jako *krmivo*), je všeslovanské a v češtině a v jiných slovanských jazycích se významově zúžilo na nápoj každému známý.

Pivem se často zapíjejí párky, které se obyčejně prodávají spojené po dvou – proto *párky* a *páry* „věci k sobě patřící”. Slovo *pár* je z německého slova (*das*) *Paar*, které je z latinského *pār*, *paris* „stejný, rovný“, ve zvláštním užití „dvojice, pár“.

Někdy se pivem zapíjí chléb se salámem. Ten pochází z italského *salami*, původně solením konzervované maso. Italské slovo je odvozené z latinského *sāl*, *salis* „sůl”. Jako hlavní jídlo se jí též *jelita* nebo *jitrnice* (*jaternice*). Slovo *jelito* původně znamenalo tlusté střevo u konečníku. *Jelito* je všeslovanské slovo a původem asi indoevropské. *Jitrnice* (nebo *jaternice*) jsou odvozeny od slova *játra*, protože *játra* jsou součástí *jitrnic*. Slovo *játra* je z praslovanského **ętro* a je příbuzné s indoevropským slovem označujícím vnitřek.

II.

Následuje dvacet šest slov cizího původu často užívaných v češtině ve spojení s jídly.

antipasta [-ty-], -y, ž. Antipasta je výrobek z drobných nakládaných ryb a zeleniny. Slovo je z italského *antipasto* „předkrm“.

avokádo, -a, s. Avokádo je plod rostliny rodu *Persea*; je kulatého až hruškovitého tvaru a jí se žlutavá máslovitá dužina. Slovo je ze španělského *aguacate* a to z jazyka nahuatl.

bageta, -y, ž. Bageta je francouzský chléb ve tvaru večky. Slovo je z francouzského *baguette* a to z italského *bacchetta*; to je z latinského *baculum* „hůl“.

banán, -u, m. Banán je nažloutlý dužnatý jedlý plod banánovníku. České slovo je z němčiny (*die Banane*), to je z portugalštiny nebo ze španělštiny (*banana*) a to z jednoho z afrických jazyků.

barbecue [bárbejú], nesklonné, s. Barbecue je piknik, při kterém se opéká maso různého druhu. Někdy se jako barbecue označuje zařízení k tomu užívané a také maso na něm upečené. Slovo je ze španělského *barbacoa* a to z haitského (Haiti) *barbacòda*. To je pravděpodobně z jazyka, kterým mluvili Tajnové (Taino). Jejich jazyk byl aravacké jazykové rodiny, kterým se mluví také na Velkých Antilách a na Bahamách.

biskvit, -u, m. Biskvit je druh trvanlivého pečiva. Slovo je z francouzského *biscuit* a to je příbuzné s latinským *coquere* „vařit, péct“.

boršč, -e, m. Boršč je hustá polévka ze zeleninového nebo masového vývaru obsahující zeleninu, červenou řepu, zelí, brambory, kousky masa, často s kyselou smetanou, podávaná teplá nebo studená. Slovo je z ruštiny, původně název rostliny (rod *Heracleum*), z níž se polévka vařila. Slovo je praslovanské, asi souvisí s německým (*die*) *Borste* „štetina“ a má indoevropský kořen.

bujon, -u, m. Bujon je čistý vývar z masa, popřípadě i z kostí, jako základ polévky, obyčejně z hovězího. Často je tak jmenovaná hovězí polévka, někdy s kousky masa nebo s vejcem. Slovo je z francouzského *bouillon*.

čatní [čatný], nesklonné, s. Čatní se rozumí ostrá směs ze zeleniny a ovoce jako příloha k masu. Slovo je z hindštiny. České slovo je vypůjčeno z anglického *chutney* a to je z hindštiny.

gaspacho [gaspačo], -a, s. Gaspacho je španělská studená polévka z rozmačkaných rajčat, paprik, okurek, česneku a olivového oleje. Slovo je ze španělštiny.

- hamburger [hamburgr], -gru, m. Hamburger je neobalený opečený karbanátek obyčejně z mletého hovězího masa s přísadami, servírovaný v rozříznuté žemli. Čeština slovo převzala z angličtiny, a to ze severoněmeckého velkoměsta Hamburg. Hamburger znamená v němčině obyvatel Hamburgu.
- hors d'oeuvre [ordévř], hors d'oeuvres, m. Hors d'oeuvre je předkrm: studené nebo teplé jídlo pikantní chuti podávané v malých porcích, často s aperitivem, jako první chod oběda nebo večeře. Jsou to francouzská slova s významem „vedlejší věc“.
- jogurt, -u, m. Jogurt je mléko částečně zhuštěné a zkvašené zvláštními bakteriemi. Slovo je z bulharštiny, tureckého původu.
- karamel, -u, m. Karamel je hustá až tuhá látka hnědé barvy vzniklá zahříváním krystalového cukru nad 120° C; pálený cukr. Slovo je z francouzského *caramé*, které je ze španělského *caramelo*.
- keks, -u, m. Keksy jsou suché trvanlivé pečivo různých tvarů. Slovo je z anglického *cake* „zákusek“.
- konsomé, nesklonné, n. Konsomé je čirý silný bujon. Slovo je z francouzského *consommé*.
- krekr (plurál krekry), kreker, cracker [krekr], -u, m. Krekry jsou slané tenké pečivo tvaru keksů, někdy ochucené, například s příchutí sýra. Slovo je z anglického *cracker*.
- okra, -y, ž. Okra je vysoká jednoletá rostlina pěstovaná jako zelenina a užívaná mimo jiné i jako náhražka kávy. Její jedlé plody upravené jako zelenina se jedí. Slovo pochází z jednoho z afrických jazyků.
- paté, nesklonné, s. Paté znamená obecně krém a přeneseně paštiku. Slovo je z francouzského *pâté*.
- pizza [pica], -y, ž. Pizza je slaná koláč navrchu pokládáný masem, cibulí, rajčaty, sýrem nebo jinou přísadou. Slovo je z italštiny a další původ není úplně jistý. Někteří etymologové je spojují s germánským *bizzo*, *pizzo* „kousnutí“.
- pomfrity, -ů, m., pomnožné. Pomfrity jsou smažené hranolky z brambor. České slovo je z francouzského *pommes frites* téhož významu.
- sachr, -u, m. Slovo je z vlastního jména a jedná se o čokoládový dort se šlehačkou nazvaný podle vídeňského cukráře E. Sachra.
- špagety, špaget, ž. Špagety jsou druh těstovin vyrobený ve tvaru tenkých tyčinek. Slovo je z italštiny a do češtiny přišlo přes německé slovo *Spaghetti*. V italštině je to deminutivum slova *spago* „tenký provaz“. Srovnej *špagát*, obecně „provaz“.

tortilla, -y, ž. Tortilla je mexické jídlo připravené z kukuřičného škrobu a z mouky, vejce, mléka a másla. Může být podávána bez náplně nebo s náplní. Slovo je z mexické španělštiny a je z italského *torta* „koláč“, a to z pozdní latiny.

ústřice, -e, ž. Ústřice je mořský mlž požívaný jako pochoutka. České slovo je z ruského *ustrica*, které pochází patrně z holandského *oester*. Holandské slovo je řeckolatinského základu. Latinská slova téhož významu jsou *ostreum* a *ostrea*.

Wiener Schnitzel, vídeňský řízek. Vídeňský řízek je plátek z telecího masa, který je obalovaný v strouhance a smažený. Nyní se připravuje hlavně z přepřového masa pro nedostatek vyzrálého telecího masa.

Bibliografie:

Filipec, J. (1994): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* Praha: Academia.

Machek, V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.

Rejzek, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.